

РОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: СПЕЦИФІКА ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНИХ КОНТЕКСТІВ

INTELLIGENCE ACTIVITIES AS A TOOL FOR ENSURING THE EXTERNAL SECURITY OF THE STATE: SPECIFICITY OF GEOPOLITICAL AND GEOECONOMIC CONTEXTS

Усов Д.С.

*кандидат юридичних наук,
здобувач Восної академії імені Євгенія Березняка*

Мета статті полягає в концептуальному розведенні аналізу розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, в т.ч. через їх нормативно-правову та міжнародно-правову призми. Наголошено, що загальна інтенсифікація взаємозв'язків і взаємозалежностей між суб'єктами світової геополітичної та геоекономічної системи, найважливішими проявами чого є транснаціоналізація виробництва (особливо високотехнологічного) та формування глобальних фінансово-економічних мереж, а також величезні масштаби переміщення економіко-фінансової взаємодії в небанківський сектор (зокрема, в контексті появи та розвитку криптовалют). Загальне розширення фінансово-економічних та торговельно-економічних зв'язків між різними країнами, а також розвиток глобальних транспортних мереж і телекомунікаційних систем, сприяє, з одного боку, зростанню світової економіки, а з іншого – створенню передумов для виникнення масштабних фінансово-економічних, геоекономічних та геополітичних криз, наймасштабнішою із яких стала глобальна пандемія коронавірусної хвороби (2019–2020 рр.), наслідки якої донині негативно позначаються на економіці більшості країн. Зроблено висновок, що зовнішня безпека держави є ключовим аспектом національної безпеки, а її забезпечення є принципово значущим завданням розвідувальних служб, що мають постійно «грати на випередження», аби виклики не перетворилися на ризики, а ризики – на загрози. Пошук та підтримання оптимального балансу між політичною та економічною складовими розвідувальної діяльності в міжнародній сфері є важливим елементом ефективності державних розвідувальних служб. Вона впливає на економічну стабільність та політичну безпеку держав, сприяє розвитку міжнародного співробітництва і допомагає запобігати безпековим загрозам. Умови глобалізації та швидкий розвиток технологій ставлять перед розвідувальними службами нові виклики, але також відкривають нові можливості для підвищення ефективності їх діяльності. В цьому сенсі роль розвідувальних служб має двоєдиний характер. Адже розвідувальні служби відіграють важливу роль превентивного характеру у безпосередньому захисті критичної інфраструктури, таких як фінансові системи, енергетичні ресурси та транспортні мережі. Крім того, розвідувальні служби допомагають запобігти економічним загрозам, таким як кібер-атаки, промислове шпигунство або фінансові махінації.

Ключові слова: розвідувальні служби, економічна безпека, зовнішньоекономічна безпека, моніторинг, економічна активність.

The purpose of the article is to conceptually develop the analysis of intelligence and counterintelligence activities, including through their regulatory and international legal prisms. It is emphasized that the general intensification of relationships and interdependencies between the subjects of the global geopolitical and geoeconomic system, the most important manifestations of which are the transnationalization of production (especially high-tech) and the formation of global financial and economic networks, as well as the huge scale of the transfer of economic and financial interaction to the non-banking sector (in particular, in the context of the emergence and development of cryptocurrencies). The general expansion of financial, economic and trade-economic ties between different countries, as well as the development of global transport networks and telecommunications systems, contributes, on the one hand, to the growth of the world economy, and on the other hand, to the creation of prerequisites for the emergence of large-scale financial, economic, geoeconomic and geopolitical crises, the most extensive of which was the global coronavirus pandemic (2019–2020), the consequences of which still negatively affect the economies of most countries. It is concluded that the external security of the state is a key aspect of national security, and its provision is a fundamentally important task of intelligence services, which must constantly "play ahead" so that challenges do not turn into risks, and risks into threats. Finding and maintaining the optimal balance between the political and economic components of intelligence activities in the international sphere is an important element of the effectiveness of state intelligence services. It affects the economic stability and political security of states, promotes the development of international cooperation and helps prevent security threats. The conditions of globalization and the rapid development of technologies pose new challenges to intelligence services, but also open up new opportunities to improve the effectiveness of their activities. In this sense, the role of intelligence services is dual in nature. After all, intelligence services play an important preventive role in the direct protection of critical infrastructure, such as financial systems, energy resources and transport networks. In addition, intelligence services help prevent economic threats, such as cyber attacks, industrial espionage or financial fraud.

Key words: intelligence services, economic security, foreign economic security, monitoring, economic activity.

Постановка проблеми. Наразі практично немає сумнівів, що політика виникла у світі разом із появою держави, – а разом із політикою з'явилася та поступово інституціоналізувалася також розвідувальна діяльність [8] (військова, політична, економічна і т.п.), критично необхідна як значуща складова забезпечення прийняття державно-політичних рішень геополітичного та геоекономічного характеру. На розвідувальну діяльність як таку мають визначальний вплив передусім суспільні чинники – політика та економіка, а також право та культура. Саме взаємозв'язок і взаємозалежність зазначених суспільних явищ породжує умови для виникнення та розвитку такого явища як розвідувальна діяльність.

Так, класик сучасної політичної філософії Томас Гоббс у своїй фундаментальній праці «Про громадянина» (1642) слушно зазначав, що «без забезпечення стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави неможливе існування держави як такої, оскільки лише підтримання на належному рівні безпеки надає їй можливість розвиватися» [17]. Окреслена видатним англійським філософом парадигма суспільних відносин виступає відповідною смисловою рамкою, яка задає розуміння/осмислення розвідувальної діяльності держави, в т.ч. в сучасних геополітичних та геоекономічних її контекстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвідувальна діяльність так чи інакше перебуває в фокусі особливої уваги будь-якої держави та, зокрема, її влади [4]. Крім того, на фоні становлення та розвитку систем державної розвідки зароджувалась також приватна розвідка [13]. (Так, перша відносно повноцінна недержавна розвідувальна служба була створена флорентійськими купцями-банкірами ще на початку XIV ст.) Загальна першопричина цієї ситуації полягає в тому, що в міжнародних відносинах протягом існування держав існують іманентні, сутнісні протиріччя (від конкретних територіальних претензій до загального «конфлікту інтересів» і т.ін.), а їх вирішення без постійного застосування інститутів «жорсткого» насильства (війська, армії, збройних сил і т.п.) можливе тільки за наявності ефективної системи забезпечення зовнішньої безпеки країни, ключовою складовою якої виступає інститут зовнішньої розвідки. В умовах поточних умовах «світової гібридної війни» [12] та російської збройної агресії проти України, до геополітичних та геоекономічних підтекстів якої звертають дедалі серйознішу увагу вітчизняні та західні фахівці, ця проблема набуває особливої значущості та гостроти.

Формулювання цілей статті. Принципово важливими обставинами, які необхідно врахувати при аналізі ролі та місця економічних чинників у зовнішній політиці, є артикульовані поль-

ським міжнародником Е. Халіжак тези про те, що аналіз політико-економічних зв'язків у міжнародних відносинах має ґрунтуватися на прийнятті двох вихідних положень. По-перше треба відмовитися від тези про абсолютне домінування політичного чинника, що набула значного поширення серед прихильників політологічного підходу і характеризує всі соціальні явища з позиції їхньої політичної складової [16, s. 29]. По-друге, слід мати на увазі, що політико-економічні відносини на рівнях внутрішньої політики держави та міжнародних відносин принципово відрізняються [16, s. 29]. Це, зокрема, вимагає концептуального розведення аналізу розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, в т.ч. через їх нормативно-правову та міжнародно-правову призми.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах забезпечення зовнішньої безпеки, в т.ч. її зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної складових, здійснюється в складних геополітичних та геоекономічних умовах, і критично значущою та принципово важливою проблемою стає розвідувальна діяльність не тільки в економічній, але також у геоекономічній сферах. Так, провідні українські вчені (С. Біткін, А. Чесноков та ін. [2, 15]) під зовнішньоекономічною безпекою розуміють саме здатність держави через комплекс заходів у зовнішньоекономічній сфері забезпечити сталий розвиток економічної системи та її витривалість до зовнішніх негативних чинників, проявів глобалізаційних перетворень у світогосподарській системі з метою реалізації національних економічних інтересів [15, с. 5].

Зважаючи на це, слід передусім врахувати, що розвідувальна діяльність держави здійснюється у її відповідних контекстах – внутрішньому (політичному, економічному, культурному і т.п.) та зовнішньому [8] (геополітичному, геоекономічному, геокультурному і т.п.). Це, в свою чергу, артикулює низку значущих аспектів, які суттєво впливають на розвідувальну діяльність в геоекономічній сфері.

По-перше, радикальні зміни в характері геоекономічної конкуренції, оскільки глобалізація неймовірно розширила фронт конкурентної боротьби, перетворивши суб'єктів, які раніше ніяк між собою не пов'язаних, на конкурентів, які піддаються сукупному впливу раніше ізольованих один від одного конкурентних чинників. Це зумовлює виникнення багатоаспектної, динамічної й агресивної конкуренції – та, відповідно, оновлення специфіки розвідувальної діяльності, зокрема шляхом активнішого використання відповідних концептуальних та аналітичних підходів. Показовим в цьому сенсі вбачається той факт, що у Стратегії національної безпеки США 2017 р. тогочасний світ визначався вже не як партнерський, а як конкурентний (A Competitive World).

Трансформація процесів глобалізації опосередковано спонукає провідних суб'єктів світових гео економічних (передусім ТНК та ТНБ) та геополітичних (держави та міжнародні організації) відносин до певних компромісів в ім'я усунення глобальних проблем світової безпеки. Прикладом такого компромісу може слугувати підписання «Кіотського протоколу» – міжнародної угоди про обмеження викидів в атмосферу парникових газів.

По-друге, загальне підвищення «темпів життя» та, зокрема, динамізму процесів воєнно-політичної, політико-економічної та економіко-фінансової діяльності, особливо у загальносвітовому, глобальному масштабі. Зокрема, це суттєво впливає на «специфіку мілітаристичності процесів, що відбуваються, оскільки обстановка і склад сил та засобів весь час змінюється, що призводить устарівання інформації, отриманої при плануванні та унеможливленні точному слідуванню встановленій послідовності робіт» [9].

При цьому подібні трансформації дедалі частіше мають незворотний характер, адже прискорена поява нових подій не тільки формує якісно нові ситуації, а й одночасно знищує можливості повернення в попередні стани, спричиняючи виникнення в системі так званої «стріли часу». В свою чергу, динаміка розвитку міжнародних політико-економічних та суміжних процесів набуває форми безперервних перехідних процесів («динамічного хаосу»). Так, «швидке устарівання раніше накопичених обсягів інформації підкреслює безпорадність ідеї «завершеної, кінцевої освіти» перед викликами часу, – констатує знаний український правознавець Іваницький. – На зміну їй приходить концепція безперервного навчання протягом усього життя, що дозволяє адаптуватися людині до мінливих умов зовнішнього середовища» [5]. Це є безпрецедентним викликом розвідувальної діяльності, адже отримувана розвідувальними службами оперативна інформація в економічній сфері має тенденцію до швидкої втрати актуальності.

По-третє, загальна інтенсифікація взаємозв'язків і взаємозалежностей між суб'єктами світової геополітичної та гео економічної системи, найважливішими проявами чого є транснаціоналізація виробництва (особливо високотехнологічного) та формування глобальних фінансово-економічних мереж, а також величезні масштаби переміщення економіко-фінансової взаємодії в небанківський сектор (зокрема, в контексті появи та розвитку криптовалют). Загальне розширення фінансово-економічних та торговельно-економічних зв'язків між різними країнами, а також розвиток глобальних транспортних мереж і телекомунікаційних систем, сприяє, з одного боку, зростанню світової економіки, а з іншого – створенню передумов для виникнення масштабних фінансово-

економічних, гео економічних та геополітичних криз, наймасштабнішою із яких стала глобальна пандемія коронавірусної хвороби (2019–2020 рр.), наслідки якої донині негативно позначаються на економіці більшості країн.

«Тіньова економіка» (англ. black economy, ghost economy, shadow economy), будучи складним та багато в чому суперечливим соціально-економічним та економіко-правовим явищем, відображає проблемну (зокрема, в термінах її нормативно-правової регуляції) складову загальної системи економічних (від торговельно-економічних до фінансово-економічних) відносин [1], поєднуючи у собі численні елементи торговельних, фінансових та суто кримінальних інститутів [14].

По-четверте, зростання потоку інновацій, що перетворилися на одну з головних рушійних сил діяльності та джерел отримання прибутку в усіх основних секторах світового господарства, починаючи з фондового, кредитного або валютного ринків та закінчуючи сферами військово-промислового комплексу. Це, в свою чергу, актуалізує запити на розвиток відповідних сегментів розвідки – на користь посилення її воєнної та воєнно-технічної складових. Так, зокрема, українська міжнародниця С.Пік достатньо слушно відзначала, що в умовах ХХІ століття розвідка повинна переорієнтуватися на перспективу на такі види діяльності, як промисловий, фінансовий, комп'ютерний, науковий та технічний шпіонаж, а також технологізація розвідки, що має полягати у більш інтенсивному застосуванні науки та техніки [10, с. 75]. Проявом деякої зміни пріоритетів на користь гео економіки може слугувати міжнародний скандал довкола проекту «Ешелон» («Echelon») [18].

По-п'яте, активізація внутрішніх процесів у гео фінансовій сфері, що безпосередньо впливає на сферу гео економічну та опосередковано – сферу на геополітичну. Фокусом цього явища вбачається загальний відрив фінансової сфери від реальної економіки (показовим трендом вбачається становлення та розвиток ринку «криптовалют» на кшталт біткойну і т.п.). Як зазначав М. Кастельс, «глобалізація та лібералізація не відмінюють існування національної держави, але, разом з тим, радикально змінюють її роль і впливають на її функціонування. Центральні банки (у тому числі і новий Європейський Центральний банк) дійсно не здатні контролювати напрямки глобальних потоків фінансових ринків. Ці ринки підкоряються не тільки і не стільки законам економіки, але різним за своїм походженням інформаційним турбулентностям» [6, с. 89].

Подібні «турбулентності» (в термінах М. Кастельса) мають перебувати в фокусі окремої прогностичної уваги розвідувальних служб. Показовим вбачається передусім вплив поширюваного

явища міжнародного тероризму на міжнародну торгівлю та туризм, а також суміжні сфери. Так наприклад, після терактів у країнах, основною сферою міжнародно-економічної діяльності яких є надання туристичних послуг (таких як Єгипет, Туреччина або Ізраїль), до них суттєво скорочуються туристичні потоки [3], а тому зазнає втрат загальнодержавна сфера послуг, після чого справа може дійти ледь не до економічної кризи в країні (у значній мірі залежної від туризму), а це створює цілу низку соціально-економічних викликів політичному режиму (із відповідними геостратегічними наслідками для всього регіону).

Все викладене переконує, що внаслідок високого ступеня інтегрованості в світове господарство національні економіки більшості сучасних держав, і, зокрема, України, критично залежить в т.ч. від перманентних змін кон'юнктури на світових фінансово-економічних ринках, що визначає актуальність забезпечення зовнішньоекономічної безпеки як на загальнодержавному рівні, так і на рівні підприємств всіх форм власності в різних галузях народного господарства [2].

Відповідно, основними складовими інформаційно-аналітичного (розвідувального) забезпечення вбачаються: аналіз маркетингового середовища зарубіжних ринків, оцінювання можливості вітчизняних підприємств щодо виходу на нові міжнародні ринки, розробка та реалізація комплексної програми маркетингових дій щодо просування продукту (товарів та послуг) на зовнішніх/міжнародних ринках, а також оцінювання ефективності міжнародної бізнес-діяльності підприємств на визначених ринках [7, с 60]. Також в контексті загальних тенденцій світового політико-економічного розвитку формуються нові пріоритети та фактори впливу на розвиток бізнесу, пов'язані з новими моделями конкурентної боротьби в Інтернет-просторі, передусім через інтенсифікацію галузевої конкуренції, швидкості освоєння нових технологій, під впливом глобальних змін [11].

Такі державні розвідувальні служби як американські ЦРУ та АНБ або британська МІ6, відіграють важливу роль у забезпеченні економічної та, зокрема, зовнішньоекономічної, безпеки [15] своїх країн. Вони передусім здійснюють моніторинг економічної активності інших держав, збирають дані про міжнародні економічні угоди, торгові маршрути, а також слідкують за розвитком ключових галузей економіки.

Спецслужби (секретні служби) загалом, а розвідки зокрема (політична, воєнна, прикордонна, кримінальна та ін.), завжди помітно відрізнялися від інших державних структур тим, що мали перевагу невтручання у свої дії. Порівняно з іншими структурами «сектору безпеки», їх набагато складніше контролювати та вимагати від них відповідальності.

Фактично найважче завдання для розвідки – не втратити ефективність роботи, дотримуючись жорстких вимог зовнішньої закритості та внутрішньої секретності. Розвідки не розголошують інформацію про свої дії, оскільки в іншому випадку, секретні плани розвідки можуть стати відомими громадськості.

Фінансування, результати операцій і самі операції – секретні. Тому розвідки не отримують такого ж широкого обговорення в суспільстві та парламенті, як інші структури уряду. З цієї ж причини до них ослаблена увага засобів масової інформації. Збереження урядами певного ступеня секретності постійно призводило до протиріччя з принципами демократичної політики та ринкової економіки, і ця проблема досі залишається не вирішеною.

Висновки. Зовнішня безпека держави є ключовим аспектом національної безпеки, а її забезпечення є принципово значущим завданням розвідувальних служб, що мають постійно «грати на випередження», аби виклики не перетворилися на ризики, а ризики – на загрози.

Пошук та підтримання оптимального балансу між політичною та економічною складовими розвідувальної діяльності в міжнародній сфері є важливим елементом ефективності державних розвідувальних служб. Вона впливає на економічну стабільність та політичну безпеку держав, сприяє розвитку міжнародного співробітництва і допомагає запобігати безпековим загрозам. Умови глобалізації та швидкий розвиток технологій ставлять перед розвідувальними службами нові виклики, але також відкривають нові можливості для підвищення ефективності їх діяльності.

В цьому сенсі роль розвідувальних служб має двоєдиний характер. Адже розвідувальні служби відіграють важливу роль превентивного характеру у безпосередньому захисті критичної інфраструктури, таких як фінансові системи, енергетичні ресурси та транспортні мережі. Крім того, розвідувальні служби допомагають запобігти економічним загрозам, таким як кібер-атаки, промислове шпигунство або фінансові махінації.

Проблема стабільного розвитку міжнародних відносин, що перебуває під впливом тенденцій глобалізації та транснаціоналізації, а також сучасні виклики, серед яких дедалі чіткіше домінують економічні та соціальні дисбаланси, а також проблеми забезпечення воєнної, інформаційної, екологічної безпеки, вимагають переосмислення як «зовнішніх» вимірів відносин національних держав, громадянських суспільств та міжнародного бізнесу на внутрішніх та зовнішніх аренах, так в відносин «внутрішніх» – зокрема, пріоритетів збору та обробки розвідувальної інформації не тільки економічного та соціального характеру, але також характеру політичного та культурного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ангелко І. В. Тіньова діяльність у господарській системі України: монографія / М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів ; Дрогобич: Посвіт, 2014. 232 с.
2. Биткін С. В. Конкурентна розвідка як технологія практичного забезпечення національної зовнішньоекономічної безпеки. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 3. С. 206-212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spra_2016_3_26
3. Вовк С. Вплив тероризму на міжнародний туризм. *Журнал європейської економіки*. 2015. Т. 14. № 1. С. 37–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2015_14_1_5
4. Гвоздь В. І. Історичні, правові і політичні аспекти розвідувальної діяльності держави. Київ : Борисфен Інтел, 2018. 575 с.
5. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні : принципи та система : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2017. 799 с.
6. Кастельс М. Інформаційні технології, глобалізація і соціальний розвиток. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / Під заг. Ред. А. П. Гальчинського, С. В. Львовичкіна, В. П. Семиноженка. К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2004. С. 81-104.
7. Ковальчук С. В., Ковінько О. М., Лісовський І. В. Роль цифрового маркетингу в активізації міжнародної бізнес-діяльності підприємств. *Маркетинг і цифрові технології*. 2018. Том. 2. №. 1. С. 55-73.
8. Кузьменко А. Розвідувальна діяльність як явище сучасних міжнародних відносин. *Мережевий юридичний журнал "Юстиніан"*. URL: <http://www.justinian.com.ua/autor.php?id=763>
9. Макарчук О. М., Гріневич Д.А. Модифікація методики мережевого планування для організації зв'язку тактичної ланки управління ЗСУ. *«Пріоритетні напрямки розвитку телекомунікаційних систем та мереж спеціального призначення. Застосування підрозділів, комплексів, засобів зв'язку та автоматизації в операції Об'єднаних сил»*: Доповіді та тези доповідей XI науково-практичної конференції (8–9 листопада 2018 року). Київ, 2018. URL: https://www.viti.edu.ua/files/zbk/2018/c_2018.pdf
10. Пик С. М. Розвідувальна діяльність у сучасному світі та її пріоритети. *Вісник Львівського університету*. Серія: Міжнародні відносини. 2013. Вип. 32. С. 70–76.
11. Підгурська І. А., Легкий О. А. Конкурентний аналіз інформаційного бізнес-середовища у цифровому маркетингу. *Маркетинг і цифрові технології*. 2019. № 3. Т. 3. С. 25-34.
12. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.
13. Ткачук Т. Ю. Конкурентна розвідка : навч. посіб. Київ : НАСБ України, 2010. 219 с.
14. Харко Д. Правова природа тіньової економіки: поняття, причини та напрями детінізації. *Вісник Львівського університету*. Серія: юридична. 2011. № 52. С. 351-357.
15. Чесноков А. В. Зовнішньоекономічна безпека держави в умовах європейської інтеграції України : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.05.01; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2006. 19 с.
16. Halizak E. Współzależność polityki i ekonomii w stosunkach międzynarodowych // Stosunki Międzynarodowe w XXI wieku, Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, / praca zbiorowa pod redakcją Edwarda Halizaka, Romana Kuźniara, Rafała Lisiakevich, Grażyny Michałowskiej, Stanisława Parzymięsa, Janusza Symonidesa, Ryszarda Zięby. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2006.
17. Hobbes, Thomas. Philosophicall rudiments concerning government and society. / Warrender, Howard (ed.). Oxford: Clarendon Press. 1983.
18. Keefe P. R. Chatter: Dispatches from the Secret World of Global Eavesdropping. New York, NY: Random House Publishing, 2005.